FITONIMLARNI XALQ ETNOMADANIYATINING SHAKLLANISHIDAGI ROLI

Ikromov Maxamadyusub Tursunali o‘g‘li
Andijon davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
mukhammadyusuff@mail.ru
+998973329333

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23772550

Annotatsiya: *Ushbu maqolada fitonimlarning (o‘simlik nomlari) xalq etnomadaniyati, madaniy xotirasi va global lingvistik manzara shakllanishidagi lingvomadaniy va etnolingvistik roli o‘rganiladi. Unda fitonim ta'limotining etimologik va semantik xususiyatlari, uning xalq tabobati, marosimlar va ritual folklor, mifologiya, g‘oyalar va maishiy hayot bilan uzviy bog‘liqligi tahlil qilinadi. Maqolada fitonimlarni o‘qitishni lingvomadaniy jarayonga aylantirish va ularning etnik guruhning aqliy va madaniy kodini saqlashdagi roli ilmiy asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *fitonim, etnolingvistika, lingvokulturologiya, etnomadaniyat, olamning lisoniy manzarasi, lingvokulturema, nominatsiya.*

Abstract*: This article studies the linguocultural and ethnolinguistic role of phytonyms (plant names) in the formation of folk ethnoculture, cultural memory and the global linguistic landscape. It analyzes the etymological and semantic features of phytonym teaching, its inextricable connection with folk medicine, rituals and ritual folklore, mythology, ideas and everyday life. The article scientifically substantiates the transformation of phytonym teaching into a linguocultural process and their role in preserving the mental and cultural code of an ethnic group.*

Keywords*: phytonym, ethnolinguistics, linguoculturology, ethnoculture, linguistic landscape of the world, linguoculturema, nomination.*

Til va madaniyat o‘rtasidagi munosabatlar zamonaviy tilshunoslikning eng muhim sohalaridan biri bo‘lib, unda xalqning dunyoqarashi, turmush tarzi va milliy madaniy qadriyatlari lingvistik birliklarda mujassamlanadi. Etnik guruhning o‘z atrof-muhitini, xususan, o‘simlik dunyosini tushunish va nomlash tajribasi tilning leksik qatlamining muhim qismi bo‘lgan fitonimlarni keltirib chiqardi. Fitonimlar shunchaki biologik obyektlarning nomlari emas, balki xalqning ko‘p asrlik etnik-madaniy tajribasi, mifologik va diniy e'tiqodlari, tibbiy bilimlari va estetik qarashlarini o‘zida mujassam etgan lingvomadaniy koddir. Fitonimlarning xalq etnomadaniyatining shakllanishidagi rolini o‘rganish bizga etnik guruhning tarixiy va madaniy rivojlanish bosqichlarini qayta tiklash imkonini beradi.

Fitonim - lingvistik tadqiqot obyekti sifatida o‘simlik nomi hisoblanadi. U yunoncha "phyton" (o‘simlik) va "onyma" (nom) so‘zlaridan kelib chiqqan. 1970-yillardagi ilmiy neologizm bo‘lgan fitonimlar xalq botanika nomenklaturasining birliklari sifatida ta'riflanadi va fitotermlar (ilmiy o‘simlik belgilari) bilan taqqoslanadi. "Fitonim" – bu murakkab estetik kategoriya bo‘lib, u keng qo‘llanilishiga qaramay, tilshunoslikda hali ham to‘liq, batafsil ta'rifga ega emas. Fitonim tadqiqotlari ikki yo‘nalishda olib boriladi: lingvistik va adabiy (fitonim san'at asari makonida o‘ziga xos "ramziy kod" ni amalga oshirish nuqtai nazaridan ko‘rib chiqiladi).

© Qo‘qon davlat universiteti | O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi
© “Smart Quill Publishing” nashriyoti | www.smartquillpublishing.uz

Lingvistik nomenklatura jarayonida inson o‘ziga xos o‘simlik belgisini (rangi, shakli, hidi, dorivor xususiyatlari, o‘sish joyi yoki afsonaviy atribut) asos qilib oladi. Bu belgi etnik guruhning madaniy bilimlari bilan bevosita bog‘liq. Etnolingvistik nuqtai nazardan, fitonimlar quyidagi etnik-madaniy funktsiyalarni bajaradi:

Xalq tabobati va utilitar bilimlarni saqlash: Ko‘pgina o‘simlik nomlari ularning dorivor yoki zaharli xususiyatlarini aks ettiradi (isiriq, semizo‘t, chuchukmiya, yelim-o‘t). Xalq utilitar bilimlari empirik bilimlar orqali kelajak avlodlarga o‘tib, o‘simlikning foydali belgisini uning nomiga o‘tkazgan.

Mifologik va marosim g‘oyalarining aksi: O‘simliklar qadimgi marosimlar va marosimlarning ajralmas qismi bo‘lgan. Masalan, isiryk fitonimi nafaqat o‘simlik turini, balki yomon ko‘z va yovuz ruhlardan himoya qiluvchi marosim obyektini ham anglatardi. Shunday qilib, fitonim so‘z doirasidan chiqib, lingvomadaniy xususiyatga aylanadi.

Ramziy va metaforik o‘tkazmalar: Fitonimlar insonning xarakteri va tashqi ko‘rinishini she'riy uslubda va xalq og‘zaki ijodida (kurtak lab, sarvqomat, lolayonoq) tasvirlash vositasi bo‘lib xizmat qiladi

Xalqning etnomadaniy hayotidagi o‘rniga qarab, fitonimlar leksikonini bir nechta asosiy semantik guruhlarga bo‘lish mumkin:

Totemik va mifologik e’tiqodlar bilan bog‘liq fitonimlar: Tabiat elementlariga sig‘inish va animistik g‘oyalar (rayhon, archa, zarang) natijasida hosil bo‘lgan nomlar. Markaziy Osiyo xalqlari orasida archaga muqaddas munosabat o‘lmaslik va poklik ramzi sifatida shakllangan.

Qishloq xo‘jaligi va iqtisodiy faoliyatni ifodalovchi fitonimlar: Bular dehqonchilik va chorvachilik madaniyati bilan bog‘liq bo‘lib, o‘simlikning pishib yetilish davrini va oziq-ovqat va ozuqa o‘simliklarining xususiyatlarini aks ettiradi.

Fitomorfik antroponimlar: O‘simlik nomlarining inson nomlariga o‘tishi (antroponimizatsiya) etnomadaniyatning yorqin namunasidir (Olmaxon, Gulrux, Lola, Navro‘z, Bodom). Bu jarayon etnik guruhning go‘zallik va hayotga intilishlariga oid estetik ideallarini aks ettiradi. Fitonimlar “nafaqat o‘simliklar dunyosi ifodalovchi leksik birliklar hisoblanadi, balki insonni o‘rab turgan tushunchalar dunyosining tildagi aksi hamdir. Shuningdek, tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, botanik terminlar – fitonimlar lug‘atning eng qadimgi qatlamlaridan bo‘lib, ular turli birliklarni lingvistik konseptuallashtirishda faol ishtirok etad”[42]. Fitonimlar ma’lum bir etnoslarning o‘tmishi, tafakkuri, madaniyati, dunyoqarashi, yashash tarzi va odatlari haqida ham muhim ma’lumotlarni beradi. Ayrim fitonimlar xalqning aksiologik va stereotipik xususiyatlari haqidagi etnomadaniy ma’lumotlarni ham o‘zida mujassam etadi. Muayyan jamiyatning turli o‘simliklarga turlicha munosabatda bo‘lishi, o‘simliklarning ahamiyati va qiymatini turlicha qabul qilishini aniqlash haqidagi tadqiqotlar xalqning taraqqiyot jarayonida o‘simlilarga nisbatan munosabati qanday shakllangani va o‘zgarganligini aniq tushunishga imkon beradi. Misol uchun: “shuvoq o‘simligi an’anaviy slavyan madaniyatida qayg‘u,

[42] Дьякова Т. А. "Этнокультурная основа использования фитонимов лексико-семантической группы «Дикорастущие травы» (на материале сборника М. Матусовского «Земля моих отцов-Донбасс») // Вопросы журналистики, педагогики, языкознания. 38.4 (2019): 508-515.

© Qo‘qon davlat universiteti | O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi
© “Smart Quill Publishing” nashriyoti | www.smartquillpublishing.uz

g‘azab ramzi hisoblanadi. Garchi uning xalq tabobatida shifobaxshlik (mikroblardan tozalash) xususiyati bo‘lishiga qaramay, xalq uni achchiq va yoqimsiz hidi sabab o‘simlikka salbiy tus berganini ko‘rishimiz mumkin”[43]. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, fitonimlar turli madaniyatlarda turli etnomadaniy xususiyat kasb etishi bilan farqlanishi yoki aksincha turli xalqlar madaniyatida umumiy etnomadaniy xususiyatini namoyon qilishi mumkin. Masalan, Turkman xalqi madaniyatida “tut himoya va hayot ramzi”[44] hisoblangan. Sharq xalqlarida “Tut daraxti "hayot daraxti" sifatida tanilgan, yovuzlikdan himoya qilishga qodir va mehnatsevarlik va ota-onalarga hurmat ramzi”[45] hisoblangan. Ko‘plab xalqlarda sevgi ramzi bo‘lgan atirgul “Xitoy madaniyatida yoshlik bilan bog‘liq simvolikaga ega, sariq atirgul esa g‘alaba ramzi”[46] sanaladi. Chex madaniyatida esa “kungaboqar guli sammimiylik va sadoqatni razmi hisoblanib, sevimli odamning ko‘zlariga o‘xshatiladi”[47]. O‘simliklarni ramziylashtirish hodisasi deyarli barcha tillar uchun xos hodisa bo‘lib, “o‘simlikning ramziyligi ko‘pincha nafaqat uning bir xil xususiyatga ega bo‘lgan boshqa obyektlar bilan bog‘liqligi, balki uning xususiyatlari o‘rtasidagi munosabatlar bilan ham belgilanadi”[48]. O‘zbek tilida ham ko‘plab o‘simliklar turli darajada va xalq madaniyatining turli sohalari bilan bog‘liq holda ramziylik xususiyatini namoyon qiladi. Bu jarayon esa muayyan fitonimning xalq madaniyati, urf-odati, marosim, mifologik qarashlari, diniy qadriyatlari kabi omillar bilan bog‘liq tarzda yuzaga keladi. Fitonimlar xalq tafakkurida ijobiy yoki salbiy konnotatsiyaga ega bo‘lishi mumkin. “Masalan, yaqqol ijobiy konnotatsiyaga ega bo‘lgan flora vakillari: gilos, anor, zaytun, olma, charos kabilarni ko‘rsatish mumkin. Insonda ularga bo‘lgan munosabatni salbiy tomonga burishi mumkin bo‘lgan xususiyat yo‘q”[49]. Fitonimlarning bunday ijobiy yoki salbiy konnotatsiyaga ega bo‘lishi insonga foydali yoki zarali xususiyatlari bilan belgilanadi. *“Shiroljin – sadoqatli do‘stdir. Ayniqsa, biror ko‘ngilsizlik yuz berib pinhona yig‘laging kelganda shiroljin ostidan yaxshi panoh topish mumkin, Chaqirtikan, masalan, - eng birinchi dushman. Bola u bilan kuniga o‘n martalab jang qilgan, chopib tashlagan. Lekin bu jangning oxiri ko‘rinmasdi – chaqirtikan hadeb o‘saverar va ko‘payaverardi”*[50]– Ch.Aytmatovning “Oq kema” qissasidan olingan ushbu fikrlardan ham ko‘rinib turibdiki, inson hayotida foydali o‘simliklar xalq tafakkurida ijobiy mano ottenkasiga ega bo‘ladi. Aksincha, insonga zaraberuvchi, tikanli, zaharli o‘simliklar esa salbiy ma’no yuklamasiga ega bo‘ladi.

[43] 2.Ikromov M. Botanik terminlarni antroposentrik paradigmada o‘rganishning ahamiyati // Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. – 2025. – № 2. – B.448-452.

[44] https://www.infoabad.com/5780-tutovnik-zhivoi-simvol-i-ekologicheskoe-nasledie-turkmenistana-nuzhdaetsja-v-vozrozhdenii.html

[45] 10.https://xn----8sbgjbjpvpkiwni6b4f.xn--p1ai/news/legenda-o-tutovom-dereve/

[46] Толмачева У. К. Цветочная символика в повседневной и праздничной культуре Китая // Державинский форум. — 2021. — Т. 5. — № 18. — С. 135–142.

[47] 4.Sobotka P. Rostlinstvo a jeho význam v národních písních, pověstech, bájích, obřadech a pověrách slovanských. Příspěvek k slovanské symbolice // Novočeská bibliothéka. Číslo XXII. Praha, 1879. – C. 47.

[48] 6.Колосова В. Б. Лексика и символика славянской народной ботаники. Этнолингвистический аспект. — М.: «Индрик», 2009. – С. 61.

[49] Усманов Ф. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи: Филол. фан. б. фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2020. – Б. 79.

[50] Aytmatov Ch. Oq kema : qissa. — Toshkent : Yoshlar nashriyot uyi, 2018. — B. 6.

© Qo‘qon davlat universiteti | O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi
© “Smart Quill Publishing” nashriyoti | www.smartquillpublishing.uz

Fitonimlarni etnomadaniy xususiyatlari bevosita folklorda ham o‘z ifodasini topadi. Xalq og‘zaki ijodi milliy o‘zlikni anglashning o‘ziga xos til shakli sifatida namoyon bo‘ladi. Bu jarayon folklor janrlarida shakllangan til stereotiplari orqali ham ifodalanadi. Inson o‘z hayoti davomida duch keladigan voqea-hodisalarni, o‘z tasavvurida shakllangan ijtimoiy obrazlarni va atrof- muhit bilan bog‘liq tajribalarni til vositasida aks ettiradi. Har bir millat dunyoni o‘ziga xos tarzda idrok etadi va bu idrok shakli tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillar bilan belgilanadi.

Folklor asosida olamning lisoniy manzarasini o‘rganish insonning borliq haqidagi tasavvurlarini uning madaniyati va an’analari orqali anglash imkonini beradi. Muhimi, folkloriy dunyo manzarasi ichki tizimga ega bo‘lgan murakkab tuzilma bo‘lib, uni faqat statik hodisa sifatida emas, balki doimiy rivojlanib boruvchi jarayon sifatida ham talqin etish lozim. Har bir folklor namunasi o‘ziga xos konseptual tuzilishga ega bo‘lib, u orqali xalq tafakkurining muayyan qirralari ochiladi. Shu bois folklor matnlarini lingvistik jihatdan tahlil qilishda nafaqat til birliklariga, balki ekstralingvistik omillarga – ya’ni etnografik ma’lumotlar, madaniy artefaktlar va xalq mentalitetiga ham murojaat qilish zarur. Shuningdek, milliy ongning til stereotiplarida qanday aks etishi masalasini o‘rganish ham muhim ilmiy ahamiyatga ega[51]. Demak, o‘simlik nomlari muhim leksik va semantik qatlamni ifodalaydi, xalqning etnomadaniy xotirasini o‘zida mujassam etadi va uning dunyoqarash modelini (lingvistik dunyoqarash) belgilaydi. O‘simlik nomlarining shakllanishi etnik guruhning iqtisodiy faoliyati, diniy va mifologik e’tiqodlari, marosim amaliyotlari va estetik qarashlari bilan uzviy bog‘liqdir. O‘simlik nomlarini etnolingvistik va lingvomadaniy nuqtai nazardan har tomonlama o‘rganish xalqning tarixiy va madaniy rivojlanish qonuniyatlarini va ularning milliy o‘ziga xosligini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Aytmatov Ch. Oq kema : qissa. — Toshkent : Yoshlar nashriyot uyi, 2018. — B. 6.
2. Ikromov M. Botanik terminlarni antroposentrik paradigmada o‘rganishning ahamiyati // Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. – 2025. – № 2. – B.448-452.
3. Ikromov M. Fitonimlarning ramziy va etnomadaniy xususiyatlari // Globallashuv jarayonida ta’lim, ilm-fan, texnologiya va sun’iy intellektning o‘rni: Resp. ilmiy-amaliy anj. mat. to‘plami. – Andijon, 2026. – B. 264-268.
4. Sobotka P. Rostlinstvo a jeho význam v národních písních, pověstech, bájích, obřadech a pověrách slovanských. Příspěvek k slovanské symbolice // Novočeská bibliothéka. Číslo XXII. Praha, 1879. – C. 47.
5. Дьякова Т. А. "Этнокультурная основа использования фитонимов лексико-семантической группы «Дикорастущие травы» (на материале сборника М. Матусовского «Земля моих отцов-Донбасс») // Вопросы журналистики, педагогики, языкознания. 38.4 (2019): 508-515.
6. Колосова В. Б. Лексика и символика славянской народной ботаники. Этнолингвистический аспект. — М.: «Индрик», 2009. – С. 61.

[51] 3.Ikromov M. Fitonimlarning ramziy va etnomadaniy xususiyatlari // Globallashuv jarayonida ta’lim, ilm-fan, texnologiya va sun’iy intellektning o‘rni: Resp. ilmiy-amaliy anj. mat. to‘plami. – Andijon, 2026. – B. 264-268.

© Qo‘qon davlat universiteti | O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi
© “Smart Quill Publishing” nashriyoti | www.smartquillpublishing.uz

7. Толмачева У. К. Цветочная символика в повседневной и праздничной культуре Китая // Державинский форум. — 2021. — Т. 5. — № 18. — С. 135–142.

8. Усманов Ф. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи: Филол. фан. б. фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2020. – Б. 79.

9. https://www.infoabad.com/5780-tutovnik-zhivoi-simvol-i-ekologicheskoe-nasledie-turkmenistana-nuzhdaetsja-v-vozrozhdenii.html

10. https://xn----8sbgjbjpvpkiwni6b4f.xn--p1ai/news/legenda-o-tutovom-dereve/

© **Qo‘qon davlat universiteti** | **O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi**
© **“Smart Quill Publishing” nashriyoti** | **www.smartquillpublishing.uz**